

УДК 343.351

О. М. ЛИТВИНОВ,

*доктор юридичних наук, доцент,
начальник кафедри кримінального права і кримінології
навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ТАКТИКА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ

Проаналізовано поняття тактики запобігання злочинам, основні її елементи, а також впровадження відповідних комплексів теоретичних знань у практичну правоохоронну діяльність.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства, який безпосередньо пов'язаний із процесами широких перетворень в усіх сферах соціальної практики, головним напрямком діяльності держави у сфері охорони прав, свобод та інтересів громадян є запобігання злочинам. І небезпідставно саме запобігання є пріоритетним: злочини є найбільш соціально небезпечними діями; вони завдають шкоди життєво необхідним соціальним благам, заважають становленню та розвитку суспільних відносин.

Причин загострення та ускладнення криміногенної ситуації в Україні чимало. По-перше, вони полягають в економічних, соціальних негараздах, низьких темпах реформування суспільства, кризових процесах, що супроводжуються значним зростанням рівня безробіття, зниженням рівня життя тощо; по-друге, у недостатній (а подекуди – навіть низькій) ефективності роботи правоохоронних структур, центральних, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, що значною мірою пояснюється тим, що правоохоронна діяльність переважно орієнтована на розкриття та розслідування вже скоєних злочинів, а не на їх запобігання через вплив на причини та умови злочинів; по-третє, у відсут-

ності належної, а головне – системної управлінської та організаційної роботи у сфері протидії злочинності.

На жаль, є всі підстави констатувати відсутність в Україні на даний момент чітко визначеної, цілеспрямованої державної політики запобігання та протидії злочинності. Разом із тим давно відомо, що налагодження дієздатних відносин та зв'язків у певній системі відчутно сприяє покращенню результатів її функціонування. Вагомим чинником у цій галузі є і проблема наявності серйозних прогалин у теоретичному розумінні системи запобігання злочинам, зокрема і її тактичних основ. Усуненню цієї диспропорції і присвячена ця стаття.

Проблема формування наукових основ тактики запобігання злочинам, як у теоретичному аспекті, так і на прикладному рівні, на сьогодні у кримінологічній науці не піддавалась глибокому системному розробленню. Навіть у спеціальних роботах (Г. А. Аванесов, Ю. М. Антонян, С. І. Герасимов, В. В. Голіна, О. М. Джужа, А. Ф. Зелінський, Н. С. Лейкіна, Г. М. Мінковський, Г. С. Саркісов) проблеми тактики здійснення впливу та реалізації відповідних заходів майже не порушувались. Навіть сам термін «тактика», як указував А. П. Закалюк,

стосовно даного виду діяльності не вживається; для цього використовуються інші терміни – зміст, заходи, форми, засоби, – які не адекватні досліджуваному поняттю і не можуть повністю його замінити [1, с. 146]. Тому актуальною вважаємо проблему окреслення основних засад реалізації тактики запобігання злочинам та відповідних механізмів.

Запобігання злочинам (як і будь-яка інша правозастосовна практика та усіяка соціально спрямована діяльність) не може здійснюватися стихійно, безсистемно. Вона повинна мати свою науково обґрунтовану тактику. Це означає, що з наукових позицій повинні бути вивчені та визначені необхідні поняття, сфера дії, принципи, підстави, вимоги та умови здійснення, елементи, інтенсивність, черговість, порядок і способи застосування різних заходів впливу, прийоми оволодіння і застосування їх на практиці, нарешті результативність у цілому і за окремими елементами. Підсумком даних досліджень повинні, на нашу думку, стати визначені закономірності, що відображатимуть основні засади здійснення запобігання, профілактики та припинення злочинів та інших правопорушень.

У даний час значна частина питань організації запобігання злочинам не регулюється законом, а передбачається лише відомчими нормативними актами, в яких заходи і засоби такої діяльності, як правило, визначені лише в загальному вигляді, а прийоми, способи, тактика їх застосування залишені на вільний розсуд. Це призводить до незадовільних результатів, тому що значна частина працівників правоохоронних органів не має відповідної спеціальної підготовки, особливо в тактиці виховного та психолого-педагогічного впливу.

Деякі загальні вимоги (принципи) розроблення тактики запобігання злочинам можуть бути взяті з інших напрямків правозастосовної діяльності, де тактичні проблеми вже глибоко вивчені та сформульовані. Так, у роботах з криміналістичної тактики вона характеризується як сукупність науково обґрунтованих тактичних прийомів, засобів, методів і рекомендацій із застосування в різних ситуаціях залежно від поставлених завдань [2, с. 3–5]. При цьому вони розробляються на основі використання емпіричних даних, а також за допомогою визначення закономірностей застосування логічних, психологічних, управлінських та організаційних конструкцій для впливу на такий специфічний об'єкт діяльності, яким є людина.

Тактика запобігання злочинам також повинна бути системною діяльністю, підкорятися основному – усуненню ймовірності вчинення злочину. Вона повинна використовувати дані спеціальних наук, які вивчають методіку психологічних, соціологічних досліджень людини взагалі та особи, яка вчинила або може вчинити злочин, зокрема.

Комплекс заходів, охоплений тактикою запобігання злочинам, не є суворим алгоритмом. За рахунок можливостей програмного забезпечення можна створювати умови для можливого вибору, що може залишатися вільним, виходячи з конкретних умов. Однак ця свобода вибору відносна, тому що буде обмежена рамками законності, відомчими нормативними актами, обов'язковим прокурорським наглядом і визначатись інтересами оптимального досягнення результату в конкретних умовах.

Треба чітко визначити розумні межі правового, а в деяких випадках – і процесуального, регулювання тактики запобігання злочинам. Правове регулювання підстав, заходів, форм і засобів запобігання злочинам повинно підкріплюватись і доповнюватись методичними рекомендаціями, настановами про прийоми, способи, методи їх здійснення, навчанням відповідних виконавців, прищеплюванням їм необхідних навичок.

Поряд із цим варто визначити оптимальне сполучення індивідуальних форм впливу, гласних та негласних оперативно-розшукових заходів, методів і засобів переконання та примусу. Для розроблення індивідуальних заходів запобігання потрібна участь фахівців, експериментальна перевірка заходів, їх диференціація залежно від характеристик суб'єкта антигромадської поведінки, ступеня моральної деформації конкретної особи, криміногенності її мікросередовища, реальної життєвої ситуації.

Усі ці питання повинні бути вирішені та науково обґрунтовані із одночасним забезпеченням інтересів держави і суспільства в запобіганні індивідуальної злочинної поведінки, а також із безумовним дотриманням конституційних та інших законних прав і інтересів громадян, недоторканності особистості, приватного життя, честі, гідності тощо.

Слід вказати, що запобіжна діяльність, адресована людині, завжди є тактикою спілкування з нею. Форми, зміст, способи останнього сприймаються по-різному залежно від групової та індивідуальної психології, стану психіки різних людей, тобто мають визначені соціально-

психологічні закономірності та індивідуальні особливості [3, с. 108]. Тактика запобігання злочинам повинна будуватися з їх урахуванням, тому велике значення має зміст психології – психологічна складова конкретної особи, якій адресовано вплив, та індивідуальні особливості сприйняття нею інформації. Крім того, важливим фактором є і соціально-економічний вплив суспільства.

Розглядаючи тактику запобігання злочинам, потрібно враховувати наступні обставини. По-перше, запобігання злочинам досягається за рахунок застосування не одного заходу, а цілого комплексу. По-друге, результат при одній і тій же тактиці запобіжної роботи істотно змінюється залежно від ступеня криміногенності кожної з трьох основних детермінант злочинної поведінки – особистості, її мікросоціального середовища та конкретної життєвої ситуації. По-третє, інтенсивність запобіжних заходів повинна знаходитись у прямій залежності від ступеня прояву названих криміногенних детермінант.

Індивідуальне запобігання має бути спрямовано на особистість, а також на умови, обставини, ситуації, що сприяють чи полегшують скоєння кримінально карних діянь. Ці заходи відіграють роль соціального інструмента, що покликаний нейтралізувати або усунути негативні внутрішні риси, скорегувати поведінку.

В. М. Бурлаков структурує профілактичний процес на такі етапи: виявлення осіб, які підлягають профілактичному впливу; вивчення особистості та умов її соціального середовища перебування; прогнозування антигромадської поведінки і планування профілактичних заходів; реалізація цих заходів та контроль отриманих результатів; фіксація досягнення цілей індивідуальної профілактики [4, с. 86–87].

Метою запобігання злочинам є позитивна корекція особистості, що тягне за собою зміни її поведінки з антигромадської до лояльної, яку схвалює суспільство. Досягнення цієї мети потребує вирішення конкретних завдань:

- виявлення осіб, чия поведінка свідчить про реальну можливість учинення злочинів;
- вивчення соціально-психологічних особливостей цих осіб, а також зовнішніх джерел негативного впливу;
- прогнозування ймовірності скоєння особами різних антигромадських і протиправних дій;
- планування з урахуванням суспільної небезпеки особистості заходів індивідуальної профілактики;

– застосування позитивних заходів впливу та корекції.

Для вирішення перерахованих вище завдань необхідна чітка регламентація запобігання злочинам правовими актами, щоб виключити вторгнення в приватне життя з можливим обмеженням прав і свобод. Крім того, необхідно обмежити коло суб'єктів, що можуть займатися постановкою на облік, збиранням інформації про фігурантів, а головне, приймати правове рішення про застосування заходів індивідуального впливу.

Питання про збирання інформації стосовно об'єктів профілактичної діяльності можна вирішити в рамках існуючих у МВС України автоматизованих інформаційно-пошукових систем. Необхідно здійснювати цілеспрямоване збирання відповідних даних, починаючи зі скоєння першого правопорушення, за наростанням залежно від характеру і небезпеки вчинених особою діянь, одержувати дедалі більше інформації.

У цьому зв'язку корисним є досвід інших країн. Наприклад, у ФРН існує інформаційно-довідкова система INPOL, яку використовують підрозділи поліції, федеральне відомство з охорони Конституції, земельні відомства з охорони Конституції, митна служба і прикордонна охорона. Федеральний блок системи включає всі існуючі інформаційні масиви, дані про осіб, затримання, вчинені злочини тощо.

У країнах Скандинавії уже протягом 30 років діє комісія із профілактики злочинів та обстеження низькооплачуваних груп населення. Дана комісія складає оглядові оціночні таблиці кожного делінквента, починаючи з того моменту, коли він потрапив у поле зору поліції, і до моменту його виправлення. При цьому здійснюється збирання інформації про особисте життя, склад родини, захворювання, психічний стан тощо.

У цих країнах розроблено правила доступу державних службовців до такої інформації, а також механізм своєчасного вилучення цих даних у випадку виправлення. Так, наприклад, у Німеччині при використанні сучасних розробок створена комп'ютерна програма, що дозволяє здійснювати автоматичний контроль за правильним і своєчасним вилученням з оперативної пам'яті ЕОМ матеріалів, де спливає строк давності.

У процесі вивчення особистості як об'єкта запобіжного впливу для вирішення поставлених завдань необхідно збирати такі дані:

– про злочинну або іншу протиправну поведінку: коли, де, що скоїв; спосіб учинення; мотивація; мета; використані знаряддя; наявність співучасників, а також співучасників, що уникли відповідальності; відомості про потерпілих, обставини, що полегшили вчинення злочину, тощо;

– про фактори, які детермінують злочинне або інше протиправне діяння, виявлені причини кожного вчинку: чи був він пов'язаний з уживанням наркотиків, алкоголю, з конфліктами в соціально-побутовій сфері, як ставиться особа до вчиненого тощо;

– про соціально-демографічні особливості – дані про освіту, вік, сімейний стан і склад родини, рівень доходів, місці проживання, культурний рівень, соціальний стан, спеціальність, службове становище, ставлення до праці, власності, загальногромадянських обов'язків, шлюбу, дітей;

– про індивідуально-психологічні особливості, для з'ясування яких необхідне тестування: рівень інтелекту, запас знань, широта і рівень поглядів, риси характеру, психотип, вольові якості, інші інтереси тощо;

– про схильності антигромадського характеру, у тому числі: садизм, споживання наркотиків або спиртних напоїв, агресивно-конфліктну поведінку тощо;

– про ознаки злочинного досвіду – особливі навички підготовки, злочинну спеціалізацію, поінформованість про методи оперативної роботи, участь у злочинних угрупованнях, ставлення до професійної злочинності;

– про фізіологічні особливості та захворювання;

– про найближче оточення, зв'язки: рід занять, характеристики членів родини, сімейно-побутові стосунки, взаємини з оточуючими людьми тощо.

При зборі даної інформації необхідно уникати суб'єктивних думок і спиратися на розроблені методики тестування. Необхідно враховувати, що делінквент, як правило, намагається приховати справжні відомості про себе або про своє особисте життя. Тому одержувані дані повинні постійно поновлюватися з різних джерел. Варто особливо наголосити на тому, що особу, щодо якої буде здійснюватися прогно-

зування із наступним застосуванням запобіжних заходів, необхідно розглядати та аналізувати тільки системно.

Здійснювати контроль за поведінкою і способом життя можливо з реставрацією системи адміністративного нагляду органів внутрішніх справ за категоріями осіб, які становлять суспільну небезпеку. Вважаємо, що з огляду на сучасну криміногенну обстановку необхідно посилити дію санкцій за порушення адміністративного нагляду та обмежень, застосованих до суб'єкта.

Таким чином, механізм реалізації тактики запобігання злочинам може бути представлено у такому вигляді. Виявлені під час аналізу та узагальнення особистісні властивості, якості, фактори покладаються в основу створення психограми відповідного злочинця – вихідної моделі оптимального набору негативних, нейтральних або соціально значущих якостей, необхідних для ймовірного вчинення певного злочину за певних умов. Далі визначаються комплексні критерії відповідності особистісних якостей конкретних осіб ознакам криміногенної ситуації певного типу. Порівняння в ході такого дослідження індивідуальних характеристик з еталонними дозволить висловити обґрунтований прогноз щодо «соціальної надійності» особи, яка вивчається. Це надасть можливість до певної міри знизити гостроту проблеми ранньої профілактики злочинної поведінки завдяки розробці науково обґрунтованих комплексів рекомендацій щодо здійснення корекції або впливу. На наш погляд, ці рекомендації повинні містити:

1) теоретичне обґрунтування можливості корегування або усунення соціально-психологічних причин вчинення злочинів та підвищення рівня оперативної надійності певної категорії осіб;

2) пропозиції щодо формулювання рішення про організацію такого впливу з урахуванням соціально-психологічних якостей контингенту;

3) характерні риси та особливості здійснення окремих запобіжних заходів: оптимальні умови реалізації, часові межі та прийоми корекції, заходи стимулювання самовиховання, орієнтири для контролю та оцінки змін.

Список використаної літератури

1. Закалюк А. П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения / А. П. Закалюк. – М. : Юрид. лит., 1986. – 192 с.
2. Коновалова В. Е. Следственная тактика: принципы и функции / В. Е. Коновалова, А. М. Сербулов. – К. : РИО МВД УССР, 1983. – 132 с.
3. Кудрявцев В. Н. Социально-психологические аспекты поведения / В. Н. Кудрявцев // Вопросы философии. – 1974. – № 1. – С. 98–114.

4. Бурлаков В. Н. Криминогенная личность и индивидуальное предупреждение преступлений: проблемы моделирования / В. Н. Бурлаков. – СПб. : Санкт-Петерб. акад. МВД России, 1998. – 317 с.

Надійшла до редколегії 15.01.2011

ЛИТВИНОВ А. Н. ТАКТИКА ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Проанализированы понятие тактики предотвращения преступлений, основные ее элементы, а также внедрение соответствующих комплексов теоретических знаний в практическую правоохранительную деятельность.

LYTVYNOV O. TACTIC OF CRIME PREVENTION

The concept of crime prevention tactic, its basic elements, and also introduction of the proper complexes of theoretical knowledge in practical law-enforcement activity are analyzed.
